

Тема 1. Крос-культурна теорія. Культурні універсалії.

Вступ (≈1 хв)

Уявіть собі ситуацію, типову для багатьох, що Ви показуєте кому-небудь фото свого весілля, і ця людина широко дивується: «А чому наречена не в червоному, це ж колір нещастя?». Для вас червоний – це колір кохання чи свята, а для когось із Східної Азії традиційно – жалоби. Обоє ви маєте весілля, обоє відзначаєте цю подію ритуалом і одягом – але значення абсолютно різні.

Це і є суть крос-культурної теорії: під зовнішньою різноманітністю культур ховаються **спільні людські потреби**, які кожне суспільство закриває по-своєму.

Витоки крос-культурних студій (≈1,5 хв)

Крос-культурні дослідження розпочалися із ранньої етнографії та антропології, а згодом оформилися в окремий напрям у психології та соціології. Поштовхом для сучасної науки вважають працю **Едварда Тейлора «Про метод дослідження розвитку інститутів, застосований до законів шлюбу і спорідненості» 1889 року**, який вперше застосував статистичний аналіз для порівняння суспільних інститутів різних культур – до нього порівняння культур були переважно описовими, «на око».

Крос-культурна теорія вивчає й порівнює культурні подібності та відмінності між групами населення. Це міждисциплінарна галузь, що допомагає зрозуміти, як соціокультурний контекст формує поведінку, сприйняття та соціальні практики (інколи можна почути «культурні лінзи»). Дослідники працюють з етнографічними даними та великими вибірками, щоб відділити **універсальні закономірності** від **локальних, культурно унікальних явищ**.

Культурні універсалії: що поєднує людство (≈3,5 хв)

Попри вражаючу різноманітність культур, у всіх суспільствах проявляються спільні патерни. Їх прийнято ділити на три групи:

А. Біологічні універсалії. Пов'язані з фізичним виживанням і базовими потребами.

- **Сімейні структури.** Форма спорідненості є завжди, а от організація – різна: нуклеарна сім'я в західних культурах проти розширеної родини (з бабусями, дядьками, кузенами під одним дахом чи в тісному контакті) у багатьох африканських та азійських суспільствах.

- **Харчові звичаї.** Кожна культура регламентує, що, коли і як їсти – палички в Східній Азії, руки в частині Африки та Індії (причому часто саме права рука – ліва вважається «нечистою»), виделка й ніж на Заході.
- **Житло та одяг.** Потреба в захисті від середовища універсальна, а форми – від юрти кочівників до хмарочосів – визначаються кліматом, ресурсами й символікою статусу.

Б. Соціальні універсалії. Регулюють життя людей у групі.

- **Мова.** У світі понад 7000 мов, але складна символічна система комунікації є в кожному суспільстві без винятку.
- **Освіта.** Знання передаються завжди – питання лише у формі: формальна школа, учнівство в майстра чи усна традиція оповіді старійшин.
- **Соціальна стратифікація.** Ієрархія існує скрізь, але критерії різняться: багатство на Заході, вік і старшинство в багатьох азійських культурах, походження (каста) в традиційній Індії, духовний авторитет у релігійних громадах.
- **Вирішення конфліктів.** Від формальної судової системи до посередництва старійшин чи ритуалів примирення – механізм у культурах завжди.

В. Символічні універсалії. Пов'язані з сенсом, красою і трансцендентним.

- **Мистецтво й музика.** Крапковий живопис аборигенів Австралії, індійська класична музика, європейська оркестрова традиція. Форми різні, але потреба творити й виражати себе – спільна.
- **Релігія чи духовність.** Анімізм, політеїзм, монотеїзм або світська філософія – так чи так кожна культура має систему відповідей на екзистенційні питання.
- **Ритуали переходу.** Народження, повноліття, шлюб, смерть – усі культури «маркують» ці моменти церемоніями, хоч і зовсім по-різному: наприклад, обряд повноліття може виглядати і як бар-міцва, і як складний іспит на витривалість у деяких племен Африки чи Океанії.

Із цього бачимо, що існують різні форми (структури), але одна й та сама людська потреба. Саме це і є предметом крос-культурного аналізу.

Проблема етноцентризму (≈1,5 хв)

Головна пастка крос-культурних досліджень – **етноцентричне упередження**. Науковець несвідомо переносить рамки власної культури на чужу, і це спотворює результати.

Дослідження щастя в різних культурах часто спираються на західні опитувальники, побудовані навколо індивідуального досягнення й самореалізації («я задоволений своїм життям», «я досяг своїх цілей»). Але в колективістських культурах щастя часто описують через гармонію в стосунках і благополуччя родини чи громади, а не особисті досягнення. Якщо застосувати «західну» шкалу без адаптації, можна помилково зробити висновок, що ціла культура «менш щаслива» – хоча насправді вона просто по-іншому визначає саме поняття щастя.

Це чудово ілюструє думку соціальної психологині Еллен Лангер: **саме в перспективі іншого ми вчимося бачити себе** – ким ми є насправді. Перебуваючи весь час всередині однієї культури, легко узагальнити власний досвід і сприймати його як єдино правильне мірило для всіх.

Моделі культурних відмінностей (≈1,5 хв)

Спираючись на спільні й відмінні риси, дослідники будують моделі культури – практичні рамки для розуміння відмінностей:

- **Теорія культурних вимірів Герта Хофстеде** – вимірює культури за шкалами на кшталт індивідуалізм/колективізм, дистанція влади, уникнення невизначеності.
- **Модель Фонса Тромпенаарса** – розвиває схожу логіку через дилеми цінностей (наприклад, універсалізм vs партикуляризм).
- **Модель Річарда Льюїса** – ділить культури на лінійно-активні (Німеччина, США – планування, послідовність), мультиактивні (країни Південної Європи, Латинської Америки – багатозадачність, емоційність) та реактивні (Японія, Китай – слухання, непряма комунікація).
- **Модель цінностей Річарда Барретта** – фокусується на тому, як цінності формують організації, а не лише нації.

Ці моделі – інструменти навігації. Вони допомагають передбачити відмінності в комунікації, роботі й поведінці, коли культури взаємодіють.

Висновок (≈1 хв)

Крос-культурний аналіз демонструє подвійну природу людської культури. З одного боку, існує обмежений набір універсальних потреб і функцій (біологічних, соціальних, символічних), які реалізуються в кожному суспільстві без винятку. З іншого боку, конкретні форми їх реалізації визначаються історичним, географічним та соціальним контекстом і суттєво варіюються між культурами.

Таким чином, маємо методологічний наслідок: дослідник, який ігнорує культурну варіативність або, навпаки, недооцінює спільний людський фундамент, ризикує зробити помилкові висновки – зокрема під впливом етноцентричного упередження, розглянутого вище. Моделі культурних вимірів (Хофстеде, Тромпенаарс, Льюїс, Барретт) якраз і покликані систематизувати цю варіативність, надаючи інструментарій для коректного порівняння культур.

Література:

1. Меєр Е. Культурна карта. Наш формат, 2025.
2. Trompenaars F. & Hampden-Turner C. Riding the Waves of Culture. Understanding Diversity in Global Business. Hachette, 2020.
3. Lewis R.D. When Cultures Collide: Leading Across Cultures. 4th edition. John Murray, 2018.

Тема 2. Динаміка культури та фактори впливу.

Вступ. Кахамарка (≈1 хв)

У 1532 р. Франсіско Пісарро разом із 168 іспанцями зустрів імператор інків Атавальпу разом із його 80 тис. військом. В один день іспанський конкістадор взяв у полон Атавальпу й стратив 7000 його воїнів у місті Кахамарка. У подальшому Пісарро зі своїми воїнами продовжували вбивства, поступово знищивши одну із найбільших давніх цивілізацій. Джаред Даймонд у своїй відомій праці «Зброя, мікроби і сталь» ставить прості, але глибокі питання про цю подію: як так вийшло, що Пісарро із жменькою солдатів окупував величезну імперію? Чому інки не вбили іспанців, або чому вони не рушили в Європу і не завоювали натомість їхню країну?

Даймонд свідомо відкидає пояснення через «вроджену перевагу» європейців і шукає відповідь у **географічних та екологічних факторах**. Це і є предмет сьогоднішньої теми: як середовище формує культуру – від озброєння до способу мислення.

Проксимальні причини (≈1,5 хв)

Джаред Даймонд виокремлює дві причини: **проксимальні та дистальні**. Проксимальні фактори діють прямо й безпосередньо на життя

людей у певному середовищі. У випадку Даймонда, ключовими проксимальними причинами були:

1) **Зброя та військові технології.** Європейці володіли залізною та сталеву зброєю, гарматами, мушкетами. Це давало їм перевагу в бою навіть проти численних армій. Приклад: вже згадувана битва при Кахамарці (1532), де Пісарро з кількома сотнями солдат переміг тисячі інків. У Південній Америці імперія інків була централізованою і вразливою до одного удару.

2) **Домашні тварини (наявність коней).** Кіннота була справжнім культурним шоком для інків, які ніколи не бачили вершників. Вона давала швидкість, мобільність і психологічну перевагу у боях.

3) **Хвороби (мікроби).** Європейці принесли віспу, кір, грип та інші епідемії. У корінного населення Америки не було імунітету → масова смертність (до 90% у деяких регіонах). Це знищувало армії й суспільства ще до прямих зіткнень буквально за лічені дні.

4) **Політична організація та писемність.** Європейці мали держави з централізованим управлінням, бюрократію, писемні закони, договори. Писемність давала можливість зберігати і передавати знання (наприклад, про попередні завоювання, стратегії, технології). Це робило їхні дії більш скоординованими й стратегічними.

5) **Мореплавство і географічна експансія.** Розвинені кораблі, навігація, карти дозволили європейцям досягати віддалених континентів. Інки та ацтеки не мали таких технологій.

Дистальні причини (≈1,5 хв)

Дистальні (віддалені) причини діють через тривалі, непрямі ланцюжки наслідків. Даймонд називає три:

1) **Продуктивні культури й тварини.** Євразія мала пшеницю, ячмінь і майже всіх придатних до одомашнення тварин (корови, коні, вівці, кози, свині). Це дало можливість створювати надлишки їжі, підтримувати численні міста, спеціалізовані професії та великі армії, зокрема в Західному світі (у ньому швидко поширились від Єгипту, Туреччини, бо клімат більш-менш подібний, див. малюнок). У Америці – менше високопродуктивних культур (кукурудза, картопля), що дозрівали довше й вимагали іншої агротехніки.

2) **Орієнтація континентів.** Вісь Євразії – Схід–Захід: подібний клімат уздовж усієї осі дозволяв рослинам, тваринам і технологіям швидко поширюватися. Євразія мала великі відкриті рівнини, що сприяли обміну

технологіями та ідеями. Вісь Америки – Північ–Південь: різкі кліматичні пояси гальмували цю дифузію. Америка і Африка були ізольовані (гори, пустелі, океани), що уповільнювало поширення інновацій

3) **Хвороби як побічний ефект.** Постійне сусідство з великою кількістю свійських тварин виробило в європейців імунітет до низки інфекцій. Коли ці хвороби потрапили в Америку – наслідки були катастрофічними. Вони спустошили корінне населення.

Ключова теза Даймонда: **культурні відмінності можуть бути наслідком географічних відмінностей**, а не расових чи «природних» переваг.

Географія і спосіб мислення (≈1,5 хв)

Чудовим прикладом є «**рисова теорія культури**» Томаса Талгеляма (Talhelm et al., 2014, журнал *Science*, вибірка 1162 студенти з Китаю). Рис може бути вирощений в ділянках із стоячою водою, отже вимагає особливої системи водопостачання. Розподіл спільної води вимагає координації та кооперації з іншими сім'ями. Вирощування рису є трудомістким. На противагу цьому, пшениця вирощується із мінімальною потребою у водопостачанні. Сім'я фермера не потребує такої кооперації із сусідами, як це відбувається у випадку з рисом. Результат: регіони з рисом (південь Китаю) → **холістичне, взаємозалежне мислення**, вищий рівень колективізму; регіони з пшеницею (північ Китаю) → **аналітичне мислення**, вищий рівень індивідуалізму.

(Варто зауважити: пізніші спроби відтворити результати дали неоднозначну картину, тож теорію варто сприймати як гіпотезу, а не остаточно доведений факт.)

Висновок той самий, що й у Даймонда: локальна екологія (навіть на рівні однієї країни) здатна сформувати глибокі, стійкі **відмінності в мисленні**.

Евокована (evoked) та передана (transmitted) культура (≈2 хв).

Перший термін є умовний, але він стосується тих типів культур, які адаптуються до середовища чи активуються у ньому певним чином. Тут вплив середовища визначальний. Наші універсальні психологічні механізми «запускаються» у певний момент. Люди по всьому світу мають схожі базові механізми, але *різні умови життя викликають різні прояви культури*. У спекотних країнах люди винайшли гострі спеції (вони вбивають бактерії), у холодних – жирні й калорійні страви (для енергії). Іншим цікавим прикладом

можуть бути шлюбні практики: в умовах високої дитячої смертності часто поширюється багатодітність і родинна підтримка. У стабільних умовах – менші сім'ї, більше інвестицій у кожную дитину. Або ж вибір партнера: якщо в культурі є ризик бути вразливими до паразитів і мікробів, то в ній культивується фізично сильний партнер. Фізично витривалі чоловіки й люди менш вразливі до паразитів, а отже є здоровими особами. Відповідно, потомство теж має бути сильним і меш вразливим до збудників хвороб. Варіація в географії – у сенсі домінування паразитів – визначає обумовлює універсальні аспекти нашої психології та усталені стандарти краси й привабливості.

Натомість **передані культури** не так предметно залежні від середовища, а швидше від традицій і ритуалів передавання знання, практик чи символів. Найбільш показовою є засвоєння мови, яка передаються тільки з покоління до покоління. Наприклад, якщо ви спостерігаєте, як чудово ваш сусід вирощує пшеницю і які блага це приносить, ви з часом будете намагатись адаптувати цю практику й для себе. Все ж таки більшість відмінностей передбачені в руслі переданої культури. Хоча й передана культура часто залежить від географії, вона не обов'язково нею строго обумовлена. На відміну від евокованої культури, передана культура може бути перенесена разом із людьми, коли вони міняють своє середовище.

Поширення ідей (≈1,5 хв)

Окремо від питання «звідки беруться культурні відмінності» стоїть інше: **як ідеї всередині культури поширюються від людини до людини.**

Найпряміший канал передачі – мова. Але не всі ідеї мають однакові шанси прижитися: ідеї, які **важко узагальнити чи стисло сформулювати**, поширюються гірше за прості, «паковані» повідомлення – їх складніше переказати іншому без втрат.

Другий фактор – не всі співрозмовники впливають на нас однаково. Люди найбільше піддаються впливу тих, із ким **регулярно й безпосередньо взаємодіють** – сім'ї, колег, сусідів, а не абстрактної «культури» загалом.

Це пояснює **теорія динамічного соціального впливу** (*dynamic social impact theory*): вплив між людьми накопичується залежно від частоти й інтенсивності контактів. З часом це призводить до формування **«скупчень» однодумців** – груп зі схожими поглядами, відокремлених географічно чи культурно. Кожна людина впливає на інших не напряму на все суспільство, а через мережу своїх особистих зв'язків, і саме сума таких локальних впливів і породжує те, що ми називаємо культурою.

Простий побутовий приклад: чому в сусідніх мікрорайонах чи навіть під'їздах можуть закріплюватися різні побутові звички чи навіть діалектні

особливості – не через різну «природу» людей, а через щільність і частоту їхнього повсякденного спілкування одне з одним.

Висновок (≈1 хв)

Ми розглянули дві логіки культурної динаміки. Перша – **зовнішня**: середовище й географія (клімат, доступні рослини й тварини, орієнтація континентів) задають проксимальні й дистальні причини, які за тисячоліття вилились у радикально різні технологічні та військові можливості — це показав приклад Пісарро й інків. Друга – **внутрішня**: навіть за відносно однорідного середовища культура продовжує змінюватися й диференціюватися просто через те, як саме люди спілкуються одне з одним і кому саме довіряють.

Разом ці дві логіки дають повнішу картину: культура – не статичний набір рис, а результат постійної взаємодії між екологічними обмеженнями та соціальними мережами, у яких живуть люди.

Література:

1. Даймонд Д. Зброя, мікроби і сталь. КМ-Букс, 2018.
2. Sutton M.Q. & Anderson E.N. Introduction to Cultural Ecology. Altamira Press, 2010 (pp. 13-21).
3. Tooby J. and Cosmides L. The Psychological Foundations of Culture // The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture. Jerome H Barkow (ed.) et al. Oxford University Press, 1992. P. 19-136.

Тема 3. Ціннісні орієнтації в культурі. Стереотипи.

Вступ (≈1 хв)

Одна й та ж фраза колезі «Ця ідея не працює» може мати зовсім різну реакцію в різних культурах. В Естонії, Фінляндії чи Німеччині це нормально – очікувано та соціально прийнятно. В Україні чи Польщі так думати цілком природно, але вголос сказати – означає бути засуденим. А в Малайзії, Індії чи Японії це неприйнятно навіть подумки.

Одна й та сама поведінка – три зовсім різні культурні реакції, на які впливають ціннісні орієнтири в культурі. Вони настільки глибоко, непомітно прошиті в життя людей, що ми сприймаємо їх за очевидність і часто дивуємось, чому вони не працюють деінде.

Як формуються цінності (≈1,5 хв)

Цінності є в кожній людині – незалежно від того, усвідомлює вона їх чи ні. Ціннісне підґрунтя формується приблизно з **10 років** і потім залишається відносно стабільним – навіть травматичні події не змінюють його радикально. Дослідження динаміки менталітетних цінностей (на основі робіт **Рональда Інглхарта та Крістіана Вельцеля**) показують: зміни цінностей тривають десятиліттями, а не роками.

Найвідоміша система менталітетних орієнтацій належить **Шалому Шварцу**: вона описує універсальну структуру людських цінностей – переконань, що керують поведінкою, вибором і соціальними стосунками (він виокремлює 10 ключових аспектів менталітетних цінностей). За Шварцом, в основі формування цінностей лежить наше зобов'язання діяти з огляду на **зовнішні та внутрішні очікування** – саме це й ілюструє приклад із вступу: пряме висловлення думки може бути внутрішньо очікуваним, але зовнішньо засуджуваним, залежно від культури.

Карта Інглхарта–Вельцеля (≈2 хв)

Ця мапа розташовує національні культури на двох осях.

Вісь 1: традиційні ↔ секулярно-раціональні цінності

- *Традиційні* – важливість релігії, батьківсько-дитячих зв'язків, повага до авторитету; несприйняття розлучення, абортів, евтаназії (Йорданія, Єгипет, Перу).
- *Секулярно-раціональні* – менша роль релігії й традицій; освіта й управлінський хист як «соціальний ліфт» (Німеччина, Швеція, Південна Корея, Чехія).

Вісь 2: цінності виживання ↔ цінності самопрояву

- *Виживання* – притаманні культурам під загрозою чи в процесі становлення, з насильницькою історією формування кордонів; часто поляризовані й недовірливі (Ізраїль, Еквадор, Гана, Колумбія).
- *Самопрояв* – пріоритет охорони довкілля, толерантність до іноземців і меншин, гендерна рівність, верховенство права (Італія, Бельгія, Іспанія, Франція, США).

Україна традиційно розташовувалась у квадранті «виживання + секулярна раціональність». Війна дещо змістила позицію в бік традиційності, при цьому орієнтація на виживання, закономірно, лише посилилась.

Показово: дослідження фіксують, що **найвищий рівень сприйняття корупції** демонструють саме країни, які тяжіють до виживання й традиційності.

Стереотипи (≈1,5 хв)

Дослідження стереотипів почалися з роботи **Волтера Ліппмана** про «картини дійсності» – тоді стереотип розглядався переважно негативно. Сьогодні погляд змінився: стереотип – **нейтральне** поняття, яке може мати і позитивні, і негативні аспекти.

Стереотип – це спрощене узагальнене уявлення про культурну, етнічну чи національну групу, засноване на обмеженій інформації, а не на фактах чи дослідженнях. Попри неточність, стереотипи відіграють важливу роль у процесах соціальної ідентичності.

В основі стереотипізації часто є **етноцентризм** як природна тенденція сприймати себе як відправну точку для оцінки соціальних і культурних процесів, довіряти передусім подібним до себе. Це не патологія, а нормальний психологічний механізм, пов'язаний із потребою в належності до групи й підтримкою достатньо хорошої соціальної ідентичності.

Стереотипна загроза і контрстереотипи (≈2 хв)

Стереотипна загроза (stereotype threat) – концепція, яку ввели **Клод Стіл і Джошуа Аронсон (1995)**: ризик мимоволі підтвердити своєю поведінкою негативний стереотип про власну групу. У контексті акультурації мігрантів ця загроза, підкріплена реальним досвідом дискримінації, здатна закріплювати негативні стереотипи й серйозно ускладнювати подальшу адаптацію – особливо у взаєминах між титульним етносом і меншинами в багатоетнічних суспільствах.

Протилежність стереотипу – **контрстереотип**: знання, що суперечить очікуваному образу (білий репер, стриманий італієць, чесний політик). Ключова закономірність: контрстереотипи працюють, поки залишаються надбанням **невеликої групи**. Щойно та сама інформація поширюється на ширший загаль – вона сама перетворюється на новий стереотип. Тобто масштаб поширення інформації – вирішальний фактор того, чи залишиться знання «контр-», чи стане звичайним стереотипом.

Модель Сюзан Фіске (≈1 хв)

Сюзан Фіске запропонувала модель змісту стереотипів, яка сьогодні є однією з концептуальних основ цієї галузі. Фіске з колегами (Fiske, Cuddy, Glick, Xu, 2002) виявили, що коли людей просять оцінити різні соціальні групи (літніх людей, багатіїв, бездомних, представників різних

професій тощо), оцінки майже завжди зводяться до двох базових питань, які ми несвідомо ставимо про будь-кого нового: **теплота** (дружелюбність, доброта) або **компетентність** (ефективність, майстерність).

Теплота («чи хочуть вони мені добра?») – це оцінка **намірів**. Друг це чи ворог? Група, що конкурує з нами за ресурси, сприймається як менш тепла; група, що співпрацює – як тепліша.

Компетентність («чи здатні вони втілити свої наміри?») – це оцінка **здібностей**. Навіть якщо намір добрий чи поганий, важливо, наскільки ця людина/група спроможна на щось вплинути. Компетентність часто пов'язана зі статусом у суспільстві.

Практично будь-який груповий стереотип можна розкласти на комбінацію цих двох осей – і саме це поєднання визначає, чи сприймається група із симпатією, зневагою, заздрістю чи жалістю. Важливо, що Фіске й колеги запропонували модель для конкретних крос-культурних досліджень, адже до одних і тих самих людей, груп можуть використовуватись також різні осі.

Висновок (≈1 хв)

Цінності й стереотипи – це два різні, але взаємопов'язані механізми культурної поведінки. Цінності формуються рано й змінюються повільно, тому радикальних культурних зрушень «за одне покоління» очікувати не варто (карта Інглхарта–Вельцеля це підтверджує навіть на прикладі України під час війни). Стереотипи ж, навпаки, динамічні: вони постійно народжуються, руйнуються контрприкладми і знову закріплюються залежно від того, наскільки широко поширюється інформація. Розуміння обох механізмів – необхідна умова для будь-якого коректного крос-культурного аналізу.

Література:

1. Heine S. J. Cultural psychology. 3rd ed. University of British Columbia Third edition. 2008.
2. Меєр Е. Культурна карта. Наш формат, 2025.
3. Fiske S. T., Cuddy A. J. C., Glick P., Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 82 (6). P. 878–902.
4. Stereotypes vs. Prejudice vs. Discrimination. Access: https://www.youtube.com/watch?v=6Hr2XpBc_B4
5. Jussim L. Truth in stereotypes. Access: <https://aeon.co/essays/truth-lies-and-stereotypes-when-scientists-ignore-evidence>.

Тема 4. Індивідуалізм і колективізм.

Вступ (≈1 хв)

У США повнолітня дитина, яка ще живе з батьками, зазвичай **платить оренду** – так само, як платив би стороннім людям. У колективістичній культурі сама ідея брати гроші з рідної дитини за проживання вдома звучить майже блюзнірством.

Це не питання «доброти» чи «жорстокості» – це два різні способи організації суспільства: **індивідуалізм і колективізм**. Обидва – ментальні характеристики, що визначають, наскільки люди інтегровані в групи, і обидва зазвичай підкріплені на інституційному рівні.

Індивідуалізм (≈2 хв)

Індивідуалізм – характеристика суспільства, де зв'язки між людьми відносно слабкі: кожен за замовчуванням дбає сам про себе, не покладаючись на родину чи колег. Родина залишається важливою, але суспільство не очікує жертвувати заради неї власними інтересами.

Дослідник **Юйчол Кім**, південнокорейський крос-культурний психолог, один із співавторів класичної збірки *Individualism and Collectivism* (разом із Гаррі Тріандісом), виділяє три складники індивідуалізму:

1. **Висока незалежність** – очікується власна думка, відмінна від оточення, без тиску групи;
2. **Автономність рішень** – навіть усередині групи є місце для незгоди;
3. **Правила взаємодії з «чужими» на основі фаховості**, а не лояльності чи знайомств – інтереси «своїх» не є автоматично пріоритетнішими за інтереси «чужих».

Приклади культурних норм: у Німеччині цілком прийнятний прямий негативний фідбек колезі без «пом'якшення» емоціями; у Франції – гострі, саркастичні фахові дебати як спосіб заслужити професійну повагу. У колективістичній культурі така поведінка сприймалась би як образлива і шкодила б стосункам довгостроково.

Колективізм (≈2 хв)

Колективізм – характеристика суспільства, де зв'язки між людьми не просто сильні, а критично важливі для досягнення результатів. Опікування родиною й близькими – не вибір, а очікування.

Три складники колективізму:

1. **Чітка межа «свої/чужі»** – рекомендації й зв'язки важливіші за фахові критерії.
2. **Пріоритет інтересів «своїх»** – служіння групі в обмін на захист є безумовним; провина і вразливість – типові механізми, що це забезпечують.
3. **Розділення «публічної» і «приватної» поведінки** – на людях лояльність до родини й спільноти обов'язкова, приватно людина може мати власні інтереси, які не суперечать цій публічній ролі.

У колективістичних культурах для початку співпраці необхідно подолати розмежування між «своїми» та «чужими». Елементи статусу (освіта, ранг, титул, посада) – вкрай важливі. У разі виникнення проблем у родині чи в колі близьких друзів за замовчуванням очікується безумовна підтримка, де ви відмовляєтеся від власного комфорту, інтересів чи бажань.

Окремо виділяють **ексклюзивізм** – тенденцію (переважно в колективістичних культурах) ставитися до людей передусім через їхню групову належність, надаючи «своїм» перевагу і, часом, демонструючи зверхність до «чужих».

Обидва прояви виникають як прояви певних цінностей. Вони часто підтримуються на інституційному рівні. Індивідуалізм та колективізм – ментальні характеристики, що визначають наскільки люди інтегровані в групи. Україна часто визначається як «фронтирна» культура, сформована на перетині.

Горизонтальний і вертикальний виміри (Г. Тріандіс) (≈4 хв)

Гаррі Тріандіс показав, що індивідуалізм і колективізм — не два полюси однієї шкали, а **окремі виміри**, які можуть по-різному поєднуватися. Ключова додаткова вісь – **горизонтальність** (рівність) проти **вертикальності** (ієрархія). Тобто є різні прояви індивідуалізму та колективізму, і культурі певної країни вони можуть поєднуватись у різний спосіб, а кожен їхній вимір проявляється через різні поведінкові норми. Водночас навіть колективістські країни можуть мати деякі прояви індивідуалізму в національних культурах, а індивідуалістичні – колективізму, які в різних ситуаціях і контекстах можуть коливатися.

	Individualist	Collectivist
Vertical	People are unique; some distinguish themselves and enjoy higher status. Example: United States	People emphasize their connectedness and must do their duty; some enjoy higher status. Example: Japan
Horizontal	People are unique; most people have the same status. Example: Denmark	People emphasize their connectedness and work toward common goals; most people have the same status. Example: Israeli kibbutz

Table 15.3 Individualist and collectivist cultures

Горизонтальні патерни ґрунтуються на припущенні, що всі люди в суспільстві ріні й ця рівність є основою функціонування суспільних інститутів у країні. Похідними від рівності є усвідомлення кожним своєї унікальності та спроможності, прагнення до продуктивної взаємодії з іншими та підтримання значущих зв'язків і взаємин. Прагнення до ієрархії є доволі низьким. Виокремлюються горизонтально індивідуалістичні та горизонтально колективістичні культури.

Горизонтальний індивідуалізм. Люди сприймають себе як незалежних і рівних між собою. Важлива автономія, але при цьому не підкреслюється конкуренція чи ієрархія. Ідея: «Я унікальний, але такий самий цінний, як і всі інші». Крім того, суспільні інститути в таких країнах радше ефективні, аніж ні, а взаємодія з ними не потребує обов'язкової наявності знайомств чи зав'язків, щоб отримати їхню базову послугу. Приклади: скандинавські країни (Швеція, Данія), де розвинуті індивідуальні права, але підкреслюється рівність. Україна історично мала слабкі та нестабільні суспільні інститути (зокрема державні), які в періоди завоювань її території агресорами ще й виконували каральну функцію. Унаслідок цього розгалужені та міцні зв'язки між українцями тривалий час були заміником для формальної взаємодії з суспільними інститутами. «за знайомством» отримати послугу, допомогу чи інформацію завжди було легше ти швидше. Отже, прояви горизонтального індивідуалізму вірогідно, невисокі.

Горизонтальний колективізм. Люди бачать себе як частину групи, але всередині групи панує рівність, відсутня сильна ієрархія. Важливі співпраця,

гармонія, спільність. Ідея: «Ми всі рівні, але разом». Приклади: традиційні ізраїльські кібуци, де підкреслюється колективне життя й рівність.

Вертикальні патерни ґрунтуються на припущенні, що всі люди в суспільстві різні за рахунок свого місця в ієрархічних суспільних інститутах, взаємин або статусу. Статус набувається шляхом просування «вгору» у суспільних системах. Похідними від тяжіння до ієрархії є прагнення бодай якось «виділятися» на тлі інших, а краще – домінувати над ними чи мати вищий статус, який надає людині ширші можливості.

Вертикальний індивідуалізм. Люди сприймають себе як незалежних, але при цьому визнають ієрархію та нерівність. Підкреслюється унікальність, прагнення досягати успіху, конкурувати. Ідея: «Я хочу бути кращим за інших, виділятися, підніматися вище». Приклади: США (цінність особистої свободи, але й культ досягнень, конкуренція), Франція.

Вертикальний колективізм. Люди бачать себе як частину групи, але група має чітку ієрархію та підпорядкування. Важливі гармонія, спільність, але також — повага до авторитетів, готовність жертвувати собою заради групи. Ідея: «Ми разом, але у нас є лідери, старші та ієрархія». Приклади: Японія, Південна Корея, Китай (цінність колективу + високий рівень поваги до старших, начальників).

Високий та низький контекст (2 хв.)

Едвард Голл розробив рамки для розуміння культурних відмінностей, класифікуючи культури як **монохронні** або **поліхронні**, а також як **висококонтекстні** або **низькоконтекстні**.

Високий контекст. Невиражена, прихована манера мови, багатозначні і численні паузи; серйозна роль невербального спілкування і вміння «говорити очима»; зайва надмірність інформації, оскільки для спілкування досить початкових фонових знань; відсутність відкритого висловлення невдоволення при будь-яких умовах і результатах спілкування. Китай, Японія.

Низький контекст. Пряма і виразна манера мови; незначна частка невербальних форм спілкування; чітка і ясна оцінка всіх обговорюваних тем і питань; оцінка недовдоволення як недостатню компетентність або слабкою інформованості співрозмовника; відкрите вираження невдоволення. США, Німеччина, Швеція.

Для правильної інтерпретації бесіди з представником культури високого контексту потрібне знання культурного контексту, причому не вузького, ситуативного, а вельми широкого, культурологічного. Тому на рівні буденної європейської свідомості японську бесіду часто описують як гру недомовок. Навпаки, японцям, в свою чергу, нерідко здається, що європейці занадто

прямі і нетактовні. Для представників культур високого контексту багато інформації передається немовних контекстом – ієрархією, статусом, зовнішнім виглядом людини, манерами його поведінки, умовами проживання.

Висновок (≈1 хв)

Індивідуалізм і колективізм – не шкала «правильно–неправильно», а дві різні моделі організації суспільних зв'язків, кожна зі своїми перевагами: індивідуалістичні суспільства зазвичай дають більше особистих свобод, колективістські – сильніші системи взаємної підтримки. Додавши до цього вимір «горизонтальність–вертикальність», ми отримуємо не два, а щонайменше **чотири** різні культурні профілі – і жоден реальний народ, включно з українцями, не вкладається в одну категорію повністю: контекст, ситуація й історичний досвід постійно змінюють баланс.

Література:

1. Стародубська М. Колективізм із «дрібною» індивідуалізму: особливості «культури на фронті». Vivat, 2025. С. 110-121.
2. Меєр Е. Культурна карта. Наш формат, 2025.
3. Triandis, H. C. Individualism & Collectivism. Westview Press, 1995.
4. Hamamura T., Bettache K. Individualism and Collectivism. SAGE handbook of Personality and Individual differences. 2018. Access: https://www.researchgate.net/publication/331431824_Individualism_and_Collectivism.

Тема 5. Акультурація. Перемикання фреймів

Вступ (≈1 хв)

Уявіть студентку, яка щойно переїхала на навчання за кордон. Перші тижні – захват: нова мова, нова їжа, нові друзі, все здається пригодною. Через кілька місяців той самий досвід починає виснажувати: дрібниці дратують, з'являється туга за домівкою, хочеться додому. За кілька місяців вона раптом відчуває, що освоїлася, і навіть починає думати «по-новому».

Це не три різні історії, але **один процес** – акультурація. Сьогодні розберемо, як він працює.

Що таке акультурація (≈1 хв)

Перша психологічна теорія акультурації була запропонована **Вільямом Томасом та Флоріаном Знанецьким** у дослідженні 1918 року «Польський селянин у Європі та Америці». Вивчаючи польських іммігрантів у Чикаго, вони проілюстрували три форми акультурації, що відповідають трьом типам особистості: богемний (прийняття культури країни проживання та відмова від культури свого походження), філістерський (нездатність прийняти культуру країни проживання, але збереження культури свого походження) та креативний тип (здатність адаптуватися до культури країни проживання, зберігаючи культуру свого походження).

Акультурація – процес, у якому людина засвоює культуру, відмінну від своєї первісної. Це може відбуватись раптово чи поступово, на рівні групи або окремої особи. Теорія акультурації спрямована на виявлення унікальних труднощів і викликів у культурі. Дослідження цього процесу складне, адже важко індивіди, які проходять акультурацію, мають часто дуже різний досвід.

Одна з найпомітніших історичних форм акультурації – **імперіалізм**: найпоширеніший чинник прямих культурних змін, що впливав одночасно і на завойовників, і на завойованих.

Умови акультурації сильно різняться: дехто переїжджає в **культурне гетто**, де можна жити рідною мовою й традиціями, майже не контактуючи з новою культурою – і тоді акультурація йде повільно. Це контрастує з **гомогенною культурою** – суспільством, де більшість поділяє спільні цінності, мову й ідентичність.

U-подібна крива культурного шоку (≈2 хв)

Класичне дослідження в цій темі зробив **Сверре Лісгаард** (1955), норвезький соціолог, який дослідив норвезьких стипендіатів програми Фулбрайт у США. Саме він увів **U-curve hypothesis** – гіпотезу U-подібної кривої адаптації, і вважається засновником емпіричного вивчення культурного шоку.

Чотири фази:

1. **«Медовий місяць»** – перші місяці, ейфорія від нового й екзотичного (на цій стадії перебуває більшість туристів).
2. **Криза / культурний шок** – захват минає, з'являється тривога, дратівливість, туга за домівкою; іноді настільки сильна, що люди повертаються додому достроково.
3. **Відновлення** – людина поступово виробляє стратегії подолання.
4. **Адаптація** – стабільне почуття «вписаності» в нове середовище.

Пізніше модель розширили до **W-подібної кривої** – той самий шок повторюється при поверненні додому: рідна культура теж встигає стати «чужою».

Культурний шок у крос-культурному аналізі розглядають одразу в трьох ролях: як **етап адаптації**, як **індикатор культурних відмінностей** і як **приклад взаємодії**, що підсвітлюють глибинні цінності суспільств.

Інтегративна теорія Кім і культурна дистанція (≈1,5 хв)

Янг Юн Кім пропонує дивитися на адаптацію не як на окремі психологічні реакції, а як на нерозривну єдність **внутрішнього** (психологічного) і **зовнішнього** (соціального) процесів. Нова культура для неї – не пасивне тло, а «функціональна екосистема», у якій людина навчається орієнтуватися й діяти.

Ключова формула Кім: **стрес → нова стратегія → зростання** – циклічний процес, у якому кожна криза адаптації, якщо її подолати, робить людину більш інтегрованою.

Швидкість цього циклу часто залежить від двох факторів:

- **культурна дистанція** – наскільки різняться дві культури загалом; що вона більша, то важче будувати стосунки з місцевими й акультуватися.
- **культурна відповідність** – наскільки особистість людини вже збігається з доміантними цінностями нової культури; що більша відповідність, то легша адаптація.

Чотири стратегії акультурації (≈2 хв)

Залежно від ставлення до **власної спадкової культури** і до **культури країни перебування**, виділяють чотири стратегії:

Стратегія	Ставлення до своєї культури	Ставлення до чужої культури
Інтеграція	позитивно	позитивно
Асиміляція	негативно	позитивно
Сепарація	позитивно	негативно
Маргіналізація	негативно	негативно

1) **Інтеграція**, що передбачає спроби вписатися та повноцінно брати участь у культурі країни, де вони проживають, одночасно прагнучи зберегти традиції культури своєї спадщини. Люди мають позитивне ставлення як до

своєї спадщини, так і до культури країни, де вони проживають, вони прагнуть отримати найкраще від обох;

2) **Маргіналізація**, що передбачає незначні або відсутні зусилля для участі в культурі країни, де вони проживають, або для підтримки традицій культури спадщини. Люди мають негативне ставлення як до своєї культури спадщини, так і до культури країни перебування.

3) **Асиміляція** – це спроба влитися в культуру країни перебування та повноцінно брати участь у її житті, докладаючи мало або взагалі не докладаючи зусиль для підтримки традицій своєї культури спадщини. Люди позитивно до культури **країни перебування**, негативно до **власної спадкової культури**.

4) **Сепарація** – це спроба зберегти традиції культури країни перебування, докладаючи мало або взагалі не докладаючи зусиль для участі в культурі країни перебування. Люди позитивно до **власної спадкової культури**, негативно до культури **країни перебування**.

Перемикання фреймів (≈1,5 хв)

Бікультурні люди – ті, хто повноцінно належить до двох культур одночасно – часто розвивають здатність «**перемикати**» **культурні рамки** мислення й поведінки залежно від контексту. Це і є **frame switching**: у американському контексті бікультурна людина може мислити індивідуалістично, а в китайському – колективістично.

Це не універсально: перемикання найсильніше виражене в людей із **високою інтеграцією бікультурної ідентичності** – тих, хто сприймає свої дві культури як сумісні, а не протилежні одна одній.

Що саме «вмикає» потрібний фрейм? Це часто відбувається завдяки культурним праймам. **Культурні прайми** – це стимули (слова, символи, образи, мова, традиційні предмети), які активують у свідомості людини певні культурні рамки (тобто набори норм, цінностей, поведінкових сценаріїв). Коли людина бачить або чує щось, пов'язане з культурою, це може непомітно «вмикати» культурний режим мислення чи поведінки. Бікультурний китаєць-американець може мислити більш індивідуалістично, коли розмовляє англійською, і більш колективістично, коли говорить китайською. Прапор США може активувати індивідуалістичні установки, а прапор Китаю – колективістичні.

Висновок (≈1 хв)

Акультурація – це не одноразова подія, а тривалий, циклічний процес: від «медового місяця» через шок до адаптації, від стресу до зростання. Його швидкість і результат залежать від культурної дистанції, особистої

відповідності новому середовищу та обраної стратегії – інтеграції, асиміляції, сепарації чи маргіналізації. А для тих, хто успішно опановує дві культури одночасно, фінальним етапом стає не вибір однієї культури замість іншої, а гнучкість – уміння перемикатися між ними залежно від контексту.

Література:

1. Hałas E. Towards the World Culture Society: Florian Znaniecki's Culturalism. Peter Lang, 2010.
2. Kim Y.Y. Toward an Interactive Theory of Communication-Acculturation.
3. Schwartz S., Unger J. B., Zamboanga B.L., Szapocznik J. Rethinking the Concept of Acculturation. Режим доступу: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3700543/?utm_source=chatgpt.com.
4. Cultural Switching. Режим доступу: https://open.maricopa.edu/culturepsychology/chapter/switching/?utm_source=chatgpt.com.